

Д. В. Литовський

**ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ УЧИТЕЛЬСЬКОЇ СПІЛКИ ЗА ПЕРЕБУВАННЯ ПРИ
ВЛАДІ РАДЯНСЬКИХ УРЯДІВ У 1917-1921 РОКАХ**

У статті досліджуються діяльність та особливості відносин Всеукраїнської учительської спілки з радянськими урядами. Аналізуються зміни в становищі українського вчителства, особливості його ставлення до більшовицького режиму. Висвітлюються головні причини, процес реорганізації і ліквідації найбільшого професійного об'єднання українських педагогів.

Ключові слова: *Всеукраїнська учительська спілка, Центральне бюро, радянська влада, професійна спілка, шкільна реформа.*

В статье исследуются деятельность и особенности отношений Всеукраинского учительского союза с советскими правительствами. Анализируются изменения в положении украинского учительства, особенности его отношения к большевистскому режиму. Освещаются главные причины, процесс реорганизации и ликвидации наибольшего профессионального объединения украинских педагогов.

Ключевые слова: Всеукраинский учительский союз, Центральное бюро, советская власть, профессиональный союз, школьная реформа.

In this article we explore the activity and the particularities of the relations between All-Ukrainian Union and Soviet Government. There is analyzed the situation's changing of the ukrainian teachers and the particularities of the teacher's treatment of Bolshevik regime. There also explored the principal causes and the liquidation of the biggest professional Ukrainian teacher's union.

Key words: All-Ukrainian teacher's union, Central bureau, soviet government, professional union, school reform

Постановка проблеми. Одним з провідних напрямів політики більшовиків під час боротьби за владу в Україні було проведення освітньої реформи. Для отримання більш швидких та вагомих результатів вони використовували допомогу професійних учительських організацій, найбільшою з яких в Україні була Всеукраїнська учительська спілка (ВУС). Протягом становлення радянської влади в роки революції професійна організація зробила вагомий внесок у справу інформаційно-консультаційного забезпечення шкільної реформи, її сприйняття та впровадження на місцях рядовими діячами освітньої сфери. Роль профспілкових організацій в Україні на сучасному етапі поступово збільшується, що викликає інтерес до їхнього історичного досвіду.

Аналіз актуальних досліджень. Серед досліджень діяльності Всеукраїнської учительської спілки можна виділити праці учасників національно-освітнього руху С. Пастернака [12], С. Сірополка [13], які розкрили загальні аспекти діяльності ВУС. Для їх праць характерна велика кількість фактичного матеріалу за відсутності різноманітності джерельної бази. Серед сучасних авторів слід відзначити Н. Агафонову [2], В. Богуславську [3], А. Боровика [4], М. Кукурудзяка та М. Собчинську [10], Т. Осташко [11], Н. Сорочан [14]. Вони дослідили окремі аспекти діяльності ВУС за часів Української революції, її структуру та внесок у справу провадження українізації.

Метою статті є дослідження діяльності ВУС під час становлення радянської влади, аналіз відносин Всеукраїнської учительської спілки та більшовицьких урядів в Україні, визначення причин її ліквідації.

Виклад основного матеріалу. Процес приходу більшовиків до влади в Україні можна поділити на декілька періодів: I період (грудень 1917 - лютий 1918 рр.) характеризується наступом Червоної Армії на Україну, проголошенням радянської Української Народної Республіки, виданням IV універсалу, відступом Центральної Ради; II період (листопад 1918–серпень 1919 рр.) – утвердженням радянської влади, створенням Консти-

туції Української Соціалістичної Радянської Республіки, підготовкою до реформ за російським зразком; III період (грудень 1919 - лютий 1920 рр.) – ліквідація денікінського окупаційного режиму, відновлення радянської влади в Україні, продовження політики «воєнного комунізму».

Кожен період має свої особливості, тому необхідно розглядати питання відносин ВУС та радянської влади в хронологічному порядку.

Перший прихід радянської влади в Україну призвів до появи багатьох питань стосовно подальшої долі української школи. Значно активізувалася діяльність зрусифікованої частини вчителства. З'явилися випадки втеч педагогів з Києва [15, с. 75].

Для даного періоду характерна нестабільна політична ситуація. Всеукраїнська учительська спілка стояла на позиціях співпраці з радянською владою, намагалась продовжувати українізацію та проведення шкільної реформи. Становище українських учителів характеризувалося непевністю, переслідуваннями з боку проросійськи налаштованих працівників освіти, які намагалися повернути російську мову у викладання та звести нанівець здобутки Української революції.

У березні 1918 року більшовиків було витіснено з більшості території України, що дало можливість відкрито критикувати радянський уряд. Запевнення народного комісара освіти В. Затонського про сприяння українській школі та підтримку українців виявилися політичними лозунгами. На прохання педагогів про допомогу комісар заявив, що не може захистити українського вчителя від "самосуду" [6, с.184].

Таким чином, перший прихід більшовиків в Україну не приніс позитивних результатів для розвитку національної школи. Для нього стали характерними переслідування українських учителів та формальна позиція радянського уряду щодо співпраці з українськими освітніми організаціями.

З листопада 1918 року починається другий наступ більшовиків на Україну. Директорія не встигла реалізувати свої плани і була витіснена

Червоною Армією. Центральне бюро Всеукраїнської учительської спілки в інструкції до місцевих спілок заклиало вступити в контакт з новою владою та вимагати докорінної реорганізації системи народної освіти [7, с. 67]. Радянською владою був проголошений курс на створення єдиної трудової школи, ліквідацію всіх контрреволюційних елементів та залучення організованого вчительства до співпраці.

У розмові делегатів ВУС з наркомом освіти В.Затонським були отримані запевнення в активному сприянні проведенню українізації та вирішенні нагальних педагогічних проблем. Комісар висловив думку, що всі мови рівні, і тому він не перешкоджатиме викладанню рідною мовою в українському селі [17, с. 70]. Члени Спілки були запевнені в лібералізмі радянської влади до українських учителів, що дало надію на досягнення справжньої співпраці між ВУС та радянським урядом.

Серед найпріоритетніших проблем Центрального бюро ВУС можна виділити своєчасну виплату та збільшення ставки заробітної плати; правовий захист учителів; піклування про здоров'я (санаторне лікування та допомога при хворобі); створення нормальних умов для праці вчителів (усунення тиску з боку проросійськи налаштованих учителів, можливість вільного викладання українською мовою).

Одним з перших заходів нової влади стало закриття декількох освітніх закладів. Колегія Народного комісаріату освіти скасувала І Київську (колишню «Імператорську») гімназію, Київський кадетський корпус і Інститут «шляхетних дівичь» за контрреволюційну спрямованість [17, с. 70; 16. Арк.12]. Також була видана постанова про заборону викладання предмету Закону божого. Серед позитивних наслідків приходу радянської влади можна виділити надання нового помешкання для Української Академії наук.

У даний період розгорнулася гостра полеміка щодо шляхів проведення шкільної реформи. Постала проблема застарілих підручників. Всеукраїнською учительською спілкою була висунута пропозиція утворювати спеціальні комісії з цього питання, на прикладі Хорольської вчительської спілки Полтавської губернії [8, с. 120]. Однак дана проблема так і не була вирішена, радянська влада практично відмовилась від використання українських підручників [5, с. 16].

Прикладом ставлення місцевої вчительської спілки до радянської влади, може бути резолюція Кобеляцького повітового вчительського з'їзду на Полтавщині від 28 лютого 1919 року. Головні претензії були висловлені до політики централізації, вирішення земельного питання через соціалізацію, а не націоналізацію, введення цензури [8, с. 128]. Документ свідчить про те, що спілки приймали владу Рад як необхідність. Однак не підтримуючи політичні заходи більшовиків, учительство цілковито схвалило їх реформу системи шкільної освіти. Зокрема дуже цінною була допомога українських учителів у розробці принципів та проекту єдиної трудової

школи, що втілювала у собі всі прагнення та сподівання організованого вчительства.

Серед головних причин розходжень між ВУС та радянською владою можна назвати репресії проти українців, зокрема проти українських учителів. Коли Україна на деякий час опинилася під владою Добровольчої армії Денікіна, у газетах посилилася критика радянського режиму. В друкованому органі Всеукраїнської учительської спілки «Вільна Українська Школа» вийшла рубрика «Жертви червоного терору». Більшовицька влада характеризувалася такими словами: «Те море крові, яке вилилося за перебування совітської влади на Україні переповнює жажом серце кожної свідомої людини, що мозок її не приспано вузькою партійною догмою» [5, с. 63]. Серед жертв червоного терору прізвища Б. Бабича, директора Ржищівської української гімназії Київської губернії, І. Гавриша, сільського учителя з Київщини, В. Науменка, останнього міністра народної освіти за гетьманування П. Скоропадського, А. Пінчука, активного громадського діяча, учителя Златопільської хлоп'ячої гімназії Київської губернії, Ю. Щириці, міністра освіти за Директорії. Всіх їх було страчено. Всеукраїнська учительська спілка засудила дії більшовиків в Україні проти національного вчительства. Однак, незважаючи на незгоду в політичному курсі, проведення радянською владою шкільної реформи знайшло велику підтримку в колах української інтелігенції.

Влітку 1919 року більшовиків витіснили сили Добровольчої армії, уряд якої відкидав будь-яку можливість співпраці з організованим учительством [9, с. 73]. Однак вже в 1920 році радянські війська остаточно зайняли Україну.

Питання відносин між ВУС та радянською владою є досить неоднозначним, бо з одного боку спостерігалася доволі значна співпраця, ідейна та методологічна підтримка шкільної реформи, яку розпочало радянське керівництво, а з іншого, як тільки слабнув контроль більшовиків над Україною, лунала критика правлячого режиму. Щодо ставлення більшовиків до українських учительських організацій слід зазначити, що вони бачили в них лише інструмент утвердження свого панування та скорішого і ефективнішого здійснення реформ, адже навіть організацією, яка б могла об'єднати українське вчительство і виступати від його імені вони називали Спілку вчителів-інтернаціоналістів. Радянські уряди використовували ВУС доки їм це було вигідно. Однак як тільки потреба у Всеукраїнській учительській спілці відпала, її було реформовано в нову Всеукраїнську спілку робітників освіти та соціалістичної культури.

Під час останнього утвердження радянської влади в Україні наприкінці 1919 року-на початку 1920 року Народний комісаріат освіти провадив політику створення нового професійного

об'єднання вчителів України та ліквідації Всеукраїнської учительської спілки.

18-20 січня 1920 року відбувся III Всеукраїнський з'їзд делегатів Всеукраїнської учительської спілки [1, с. 194]. Внаслідок пошкоджень ліній зв'язку центра з провінцією на нього прибуло лише 36 членів, які представили 4 губернії: Київську, Полтавську, Волинську та Чернігівську.

Після запеклих суперечок щодо подальшого розвитку організації, прихильники еволюційних перетворень опинилися в меншості і було ухвалено постанову про розпуск Всеукраїнської учительської спілки як такої, що не відповідає вимогам класового професійного руху.

Таким чином, у діяльності Всеукраїнської учительської спілки за правління більшовицьких урядів можна виділити декілька особливостей. Стоячи на позиціях співпраці з діючими режимами та прагнучи продовження українізації, проведення шкільної реформи, ВУС намагалася діяти в тесному контакті з більшовицькими урядами. У свою чергу політика радянських керівників була спрямована на використання найбільшої професійної організації українських учителів для зміцнення своїх позицій в Україні, що зумовлювало певні суперечності. Становище українських педагогів характеризувалося постійною кон фронтацією з російським учительством та нестабільною політичною ситуацією, що зумовлювала використання методів жорсткого контролю.

З остаточним утвердженням радянської влади в Україні почалися корінні реформи політичного, економічного, освітнього характеру. Відбулася уніфікація та перебудова української освіти на зразок російської. В становищі українського вчителя відбулися значні зміни. Педагоги були змушені або підкоритися радянській владі, або ж потрапити під тиск державного апарату.

Всеукраїнська учительська спілка як представник організованого українського вчителства намагалася продовжити свою діяльність по захисту його інтересів, проведенню шкільної реформи. Однак у зв'язку з політикою більшовиків, спрямованою проти діяльності національних організацій, існування Всеукраїнської учительської спілки було визнано небажаним, що зумовило її ліквідацію.

ЛІТЕРАТУРА

- 3-й з'їзд делегатів Всеукраїнської учительської спілки // Вільна українська школа.– 1919/1920.– № 4-5.– с. 194.
- Агафоновна Н. В. Становлення національної системи освіти в Україні: 1917-1920 рр. / Н. В. Агафоновна.– Одеса: Принт Мастер, 2002.– 205 с.
- Богуславська В. Г. Народна освіта в добу національно-демократичної революції 1917-1920 рр.: Автореф. дис. канд. істор. наук / В. Богуславська.– Донецьк, 2001.– 40 с.
- Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917 – 1920 рр.) / А. М. Боровик.– Чернігів: КП “Видавництво “Чернігівські обереги”, 2008.– 368 с.
- Жертви червоного терору // Вільна українська школа.– 1919/1920.– № 1-3.– с. 62-72.
- 3 життя вчительських спілок// Вільна українська школа.– 1918.– №7.– С.182-185.
- 3 життя вчительських спілок // Вільна українська школа.– 1918/1919.– № 6-7.– с. 64-68.
- 3 життя вчительських спілок // Вільна українська школа.– 1918/1919.– № 8-9.– с. 115-132.
- 3 життя учительських спілок // Вільна українська школа.– 1919/1920.– № 1-3.– с. 72-84.
- Кукурудзяк М. 3 історії Всеукраїнської учительської спілки періоду Українських національно-визвольних змагань / М. Кукурудзяк, М. Собчинська // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Збірник наукових праць.– Фастів: Поліфаст, 1999.– с. 171-177.
- Осташко Т. Всеукраїнська учительська спілка / Т. Осташко // Малий словник історії України.– К.: Либідь, 1997.– с. 100.
- Пастернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917—1919 рр. / С. Постернак.– К., 1920.– 127 с.
- Сірополко С. Історія освіти на Україні / С. Сірополко.– К.: Наук. думка, 2001.– 174 с.
- Сорочан Н. А. Всеукраїнська учительська спілка і проблеми управління освітою в Україні в 1917-1920 рр. / Н. А. Сорочан // Збірник Київського нац. лінгв. ун-ту. Серія "Історія, економіка, філософія." Вип.10.– К.: Вид.центр КНЛУ, 2005.– с. 48-55.
- Хроніка // Вільна українська школа.– 1918.– № 5-6.– с. 72-77.
- ЦДАВО України. Ф.166. Оп.1. Спр.18: Постанови Всеросійського ЦВК про розпуск Всеросійської учительської спілки. 29 березня – 28 червня 1919 р.– 102 арк.
- Шкільна хроніка// Вільна українська школа.– 1918/1919.– № 6-7.– с. 68-73.